

*dr Magdalena Wiercioch*¹

Instytut Ekonomii i Finansów/Katedra Finansów i Rachunkowości
Uniwersytet Rzeszowski

*prof. dr hab. Halina Buk*²

Instytut Ekonomii i Finansów
Wyższa Szkoła Bankowa w Poznaniu

Wpływ pandemii COVID-19 na poziom wykluczenia finansowego mieszkańców południowo-wschodniego regionu Polski

WPROWADZENIE

Kryzys pandemiczny w istotny sposób wpłynął na życie prywatne i zawodowe ludzi na całym świecie. Na niespotykaną dotąd skalę i w niespotykanym tempie zmianie uległy obszary funkcjonowania, które dotychczas wydawały się oczywiste i niczym nieograniczone, jak swobodne przemieszczanie osób, swobodny przepływ towarów, dostęp do różnego rodzaju usług. Znacząco został ograniczony dostęp do szeroko rozumianych usług finansowych. Wykluczenie finansowe (ang. *financial exclusion*) na szeroką skalę zaczęto badać w latach dziewięćdziesiątych XX w. (Warchlewska, 2020, s. 124). Było to związane ze wzrostem wachlarza oferowanych usług bankowych, a równocześnie chęcią zbadania na jak wielu obszarach są one dostępne. W kontekście kryzysu pandemicznego wykluczenie finansowe zyskało nowy wymiar, którego ocena jest niezbędna dla dostrzeżenia zależności powstałych w zupełnie nowych dla naszego społeczeństwa warunkach.

---

¹ Adres korespondencyjny: ul. Ćwiklińskiej 2, 35-601 Rzeszów; e-mail: mawiercioch@ur.edu.pl. ORCID: 0000-0002-6091-917X.

² Adres korespondencyjny: ul. Powstańców Wlkp. 5, 61-895 Poznań; e-mail: halina.buk@chozow.wsb.pl. ORCID: 0000-0002-1045-1847.

Mimo zniesienia restrykcji, nadal obserwuje się ograniczenie swobodnego dostępu do wielu usług, szczególnie w mniejszych miejscowościach lub w sytuacji troski i obawy o zdrowie własne i najbliższych. Głównym celem prowadzonych badań jest ocena wpływu kryzysu pandemicznego na poziom wykluczenia finansowego mieszkańców południowo-wschodniego regionu Polski oraz identyfikacja czynników determinujących wykluczenie finansowe. Szczegółowy zakres badań obejmuje obszar administracyjny województwa podkarpackiego. Jedną z głównych przesłanek wyboru zakresu geograficznego podjętych badań jest przyjęcie założenia, że wykluczenie finansowe obywateli jest silnie skorelowane z ich dochodowością i ogólną edukacją ekonomiczną, a także z rozwojem społeczno-gospodarczym środowiska, w którym funkcjonują (European Commission, 2008; Prosiński, 2018, s. 307). Polska południowo-wschodnia, w tym województwo podkarpackie, wciąż należy do słabszych gospodarczo regionów. Należy podkreślić, że województwo podkarpackie ma rolniczo-przemysłowy charakter. Odnacza się największym w skali kraju odsetkiem ludności zamieszkującej wieś (58,6%). Ponadto stopa bezrobocia w październiku 2020 r. wyniosła 8,9% i była wyższa o 2,8 p.p. od średniej dla kraju, zaś przeciętne miesięczne wynagrodzenie w sektorze przedsiębiorstw w maju 2020 roku wyniosło 4185,74 zł. Była to wartość o 934,20 zł niższa niż średnia krajowa. Idąc tym tokiem rozumowania, badaniem objęto mieszkańców województwa podkarpackiego, których miejsca zamieszkania zlokalizowane są w powiatach o najniższym wskaźniku przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w relacji do średniej krajowej oraz celem dokonania analizy porównawczej, mieszkańców największego miasta wojewódzkiego – Rzeszowa.

Sformułowano następującą hipotezę badawczą: wykluczenie finansowe mieszkańców nawet jednego regionu Polski tj. województwa podkarpackiego nie jest jednorodne, zależy od struktury demograficznej i dochodowości mieszkańców poszczególnych powiatów i dużych miast regionu, a także od rozwoju społeczno-gospodarczego tych jednostek administracyjnych województwa.

W pierwszej części artykułu dokonano przeglądu dotychczasowej literatury przedmiotu obejmującej zagadnienia związane z wykluczeniem finansowym. Kolejna część opisuje przyjęte cele oraz metody badawcze. W ostatniej części omówiono otrzymane wyniki estymacji.

PRZEGLĄD LITERATURY W PRZEDMIOCIE WYKLUCZENIA FINANSOWEGO

Przedmiotowo dostrzegana jest niekoherencja definicji, klasyfikacji oraz użyciamiaropisujących wykluczenie finansowe (Maciejasz-Świątkiewicz, 2013,

s. 314). W szerokim ujęciu opisuje się je jako sytuację, w której występują trudności w dostępie do systemu finansowego, jak również w korzystaniu z potrzebnych usług finansowych przez określone jednostki (Leyshon, Thrift, 1995). Dotyczy to podstawowych usług finansowych takich jak: posiadanie konta, dokonywanie rozliczeń bezgotówkowych, dostęp do niskooprocentowanych kredytów, czy też gromadzenie niejednokrotnie niskich oszczędności z uwzględnieniem niestabilnej sytuacji zawodowej (Gloukoviezoff, 2006). Ponadto trudności te mogą być związane np. z technologiczną dostępnością produktu, w sytuacji, gdy produkty dostępne online są poza zasięgiem osób starszych i nieobeznanych z nowymi technologiami lub ceną usług, gdy dostępne kredyty są zbyt drogie dla społeczeństwa (Prosiński, 2018, s. 306). W wąskim ujęciu mianem wykluczenia finansowego określa się sytuację zupełnego braku możliwości korzystania z poszczególnych usług, takich jak: karta płatnicza, konto bankowe, czy też kredyt.

W literaturze przedmiotu osoby wykluczone finansowo określane są mianem nieubankowionych, tj. nieposiadających rachunku bankowego (ang. *unbanked*) (Kata, Walenia, Pyrkosz, 2015, s. 705). Z kolei osoby zaliczane do niedostatecznie ubankowionych, czyli takich, które przykładowo posiadają rachunek bankowy, jednak nie wykorzystują wszystkich jego możliwości określa się mianem niedobankowionych (ang. *underbanked*) lub marginalnie ubankowionych (ang. *marginally banked*) (Anderloni, Carluccio, 2007).

Wykluczenie finansowe analizowane jest również przez pryzmat obszaru życia jednostki, którego dotyczy, tj.: obszar płatniczy, obszar oszczędnościowy, obszar kredytowy, obszar inwestycyjny, obszar emerytalny (rentowy), obszar ubezpieczeniowy (Kozłiński, 2010, s. 2).

wykluczenie płatnicze	• brak lub trudności w dostępie do płatności bezgotówkowych, np. przy użyciu karty debetowej/kredytowej
wykluczenie oszczędnościowe	• brak lub trudności w dostępie do usług i produktów oszczędnościowych
wykluczenie kredytowe	• brak lub trudności w dostępie do kredytu
wykluczenie inwestycyjne	• brak lub trudności w dostępie do produktów inwestycyjnych
wykluczenie emerytalne (rentowe)	• brak lub trudności w zagwarantowaniu godnej emerytury
wykluczenie ubezpieczeniowe	• brak lub trudności w dostępie do podstawowych ubezpieczeń, np. mienia, na życie

Rys. 1. Rodzaje wykluczenia finansowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie (Prosiński, 2018, s. 306; Kozłiński, 2010, s. 2).

Komisja Europejska w raporcie z 2008 roku (jak dotąd najnowszym) przyjmuje szeroką definicję wykluczenia finansowego określając je jako proces, w wyniku którego obywatele doświadczają trudności w dostępie do usług i produktów finansowych dostosowanych do indywidualnych potrzeb oraz pozwalających na prowadzenie normalnego życia w społeczeństwie, do którego należą (European Commission, 2008).

W literaturze zagranicznej dostrzegalne są dwa podstawowe nurty badań empirycznych nad wykluczeniem finansowym:

1. badania dotyczące gospodarek rozwijających się (Afryka, Azja),
2. badania dotyczące gospodarek rozwiniętych (głównie Europa).

W pierwszym przypadku wykluczenie dotyka ponad połowę społeczeństwa danego kraju/regionu, zaś w drugim obejmuje małą część obywateli (Swamy, 2014).

Skupiając się na gruncie polskim z okresu ostatnich 10 lat, odnaleźć można opracowania badające postawy i zachowania finansowe Polaków w różnych przekrojach wiekowych, zawodowych i terytorialnych, jak również określające dostępność produktów finansowych i determinant wykluczenia finansowego. Tabela 1 zawiera zestawienie wybranych krajowych publikacji z tego okresu.

Powyższe opracowania wskazują przede wszystkim, że osobami najbardziej narażonymi na wykluczenie finansowe przed pandemią były osoby starsze, o niskim poziomie dochodów.

Ponadto, w najnowszym badaniu przygotowanym przez Narodowy Bank Polski pt. „Zwyczajne płatnicze w Polsce, w 2020 r.” (Kotkowski, Dulicz, Maciejewski, 2020), poruszone zostały zagadnienia związane z akceptacją i stosowaniem różnych instrumentów płatniczych. W badaniu wykazano, że w trakcie pandemii COVID-19 pojawiły się sytuacje (8,3%), w których utrudniano respondentom płatności gotówkowe. Dodatkowo udowodniono, że nadal istnieje grupa wykluczonych finansowo osób, które nie posiadają rachunku płatniczego i/lub konta bankowego. W związku z tym mają utrudniony dostęp do bezgotówkowych instrumentów płatniczych, chociaż mogłyby z nich korzystać. Równolegle osoby posiadające bezgotówkowe instrumenty płatnicze niejednokrotnie nie miały możliwości skorzystania z nich.

Tabela 1. Zestawienie wybranych krajowych badań nt. wykluczenia finansowego w latach 2010–2021

Rok badania	Autor badania/afiliacja	Tytuł badania	Podmiot/przedmiot badania
1	2	3	4
2010	Maison/NBP	Analiza barier dotyczących korzystania z obrotu bezgotówkowego oraz wskazanie działań ograniczających te bariery.	– analiza barier związanych z przechodzeniem na płatności bezgotówkowe oraz z intensyfikacją obrotu bezgotówkowego.
2012	Maison/NBP	Badanie postaw i zachowań finansowych Polaków powyżej 55. roku życia.	– motywowy zachowań finansowych Polaków (powyżej 55. roku życia) z uwzględnieniem obrotu bezgotówkowego – (posiadanie konta, korzystanie z kart płatniczych i kredytowych, płatności przez Internet), – bariery korzystania z obrotu bezgotówkowego, – specyficzne motyw i bariery zachowań finansowych.
2013	Maison/NBP	Postawy Polaków wobec obrotu bezgotówkowego.	– diagnoza poziomu zaawansowania obrotu bezgotówkowego w Polsce w obszarach: – zachowania – nateżenie korzystania z różnych form płatności (szczególnie bezgotówkowych), – wiedzy i przekonań dotyczących różnych form płatności, – postaw wobec różnych form płatności, – pomiar poziomu czynników wpływających na zaufanie i korzystanie z obrotu bezgotówkowego.
2013	Szafańska/Uniwersytet Rolniczy im. Hugona Kofałąta w Krakowie	Determinanty poziomu wykluczenia finansowego mieszkańców małopolskiej wsi.	– określenie poziomu wykluczenia finansowego mieszkańców zamieszkujących obszary wiejskie w woj. małopolskim, – identyfikacja czynników determinujących poziom wykluczenia finansowego.
2013	Maciejasz-Świątkiewicz/Uniwersytet Opolski	Wykluczenie finansowe i narzędzia jego ograniczania.	– przedstawienie wykluczenia finansowego jako zjawiska społeczno-gospodarczego dotyczącego osoby o niskich dochodach, – nasświetlenie mechanizmów powstawania, skutków wobec różnych podmiotów rynkowych oraz narzędzi ograniczenia wykluczenia finansowego.

1	2	3	4
2013-2014	Czechowska/ Uniwersytet Łódzki	Innowacje finansowe na przykładzie bankowych usług dla klientów 60+.	<ul style="list-style-type: none"> - ograniczenia w dostępie do usług bankowych klientów 60+, - prezentacja specyfiki osób 60+ jako potencjalnych klientów sektora bankowego, - innowacje finansowe na przykładzie bankowych usług dla klientów 60+, - wykazanie, że obsługa grupy 60+ może być uznana za nowy trend i wyzwanie dla innowacyjnych usług.
2014	Czerwiński/ Politechnika Gdańska	Wykluczenie finansowe starszych konsumentów na rynku usług finansowych.	<ul style="list-style-type: none"> - identyfikacja społecznych, popytowych i podażowych uwarunkowań wykluczenia finansowego osób starszych w wieku 50+ na rynku usług finansowych.
2014	Solarz/ Uniwersytet Ekonomiczny we Wrocławiu	Determinanty oraz sposoby ograniczania wykluczenia finansowego osób bezrobotnych.	<ul style="list-style-type: none"> - zidentyfikowanie czynników, które determinują wykluczenie finansowe osób bezrobotnych, - wskazanie kierunków działań inkluzyjnych, mających na celu jego ograniczenie.
2014	Ziemia i in./ Uniwersytet Łódzki	Wykluczenie finansowe osób 50+ w kontekście dostępnej oferty bankowej.	<ul style="list-style-type: none"> - ocena skali wykluczenia finansowego osób z grupy 50+, - zbadanie oferty bankowej dedykowanej dla wskazanej grupy 50+.
2015	Kata, Walenia/ Uniwersytet Rzeszowski	Financial Exclusion of Farmers and Rural Entrepreneurs.	<ul style="list-style-type: none"> - określenie przyczyn oraz skali wykluczenia finansowego rolników, jak również drobnych przedsiębiorców wiejskich.
2015	Martyniuk/SGH	Wykluczenie finansowe a podmioty mu przeciwdziałające na przykładzie Polski.	<ul style="list-style-type: none"> - omówienie zjawiska wykluczenia finansowego oraz aktywności instytucji, skupionych na przeciwdziałaniu temu zjawisku, - wyszczególnienie najistotniejszych przyczyn występowania wykluczenia finansowego oraz konsekwencji wynikających z braku dostępu do podstawowych usług finansowych, - przedstawienie działalności instytucji mikrofinansowych, - scharakteryzowanie rozwoju aktywności pocztowych dostawców różnego rodzaju usług finansowych.
2017	Iwaszczuk, Jarzęcka/ AGH w Krakowie	Porównanie wykluczenia cyfrowo-finansowego w Polsce i w Norwegii.	<ul style="list-style-type: none"> - analiza porównawcza Norwegii i Polski, pod kątem wykluczenia cyfrowo-finansowego, dostępu do informacji dostarczanej za pośrednictwem sieci Internet, jak również czynników kształtujących i różniących te kraje (ze szczególnym uwzględnieniem aspektu bankowości internetowej).

1	2	3	4
2018	Prosiński/Akademia Leona Koźmińskiego w Warszawie	Determinanty wykluczenia finansowego w Polsce.	– określenie czynników determinujących wykluczenie finansowe osób dorosłych w Polsce.
2019	Sołtyśiak/Politechnika Rzeszowska	Empirical Analysis of the Perception of Financial Exclusion in Poland by Women.	– prezentacja percepcji zjawiska wykluczenia finansowego wśród reprezentantek polskich kobiet, – wskazanie przyczyn jego występowania oraz grupy osób zagrożonych możliwością wykluczenia, – ocena poziomu występowania wykluczenia finansowego w Polsce.
2020	Stańczak-Strumiłło/Uniwersytet Gdański	Instytucjonalne wykluczenie emerytalne w wąskim ujęciu jako rodzaj wykluczenia finansowego w Polsce.	– określenie istoty i miary wykluczenia emerytalnego, – próba kwantyfikacji zjawiska wykluczenia w Polsce w latach 2006–2017, – próba pomiaru instytucjonalnego wykluczenia emerytalnego w wąskim ujęciu (analiza zmian liczby uczestników dobrowolnych programów emerytalnych, wskaźników penetracji programów emerytalnych, jak również odsetka osób aktywnych ekonomicznie, niekorzystających z produktów emerytalnych).
2020	Warchlewska/Uniwersytet Ekonomiczny w Poznaniu	Wokół istoty wykluczenia finansowego. Ujęcie przeglądowe.	– przedstawienie różnic terminologicznych w opisie, jak również pomiarze zjawiska wykluczenia finansowego, – charakterystyka etapu przejściowego wyłączenia finansowego (powinien stanowić etap pośredni pomiędzy włączeniem finansowym, a wykluczeniem finansowym).
2020	Kalinowski, Wyduba/Instytut Rozwoju Wsi i Rolnictwa	Sytuacja ekonomiczno-społeczna ludności w czasie pandemii koronawirusa w Polsce	– rozpoznanie sytuacji społeczno-ekonomicznej mieszkańców Polski w okresie pandemii koronawirusa, – określenie poczucia pogarszania się sytuacji dochodowej w badanym okresie, obaw w zakresie ubóstwa oraz poczucia bezpieczeństwa zatrudnienia.

Źródło: opracowanie własne.

CELE BADANIA ORAZ JEGO ZAKRES PRZEDMIOTOWY I PODMIOTOWY

Celem badania jest ocena wpływu pandemii COVID-19 na poziom wykluczenia finansowego mieszkańców województwa podkarpackiego, jak również identyfikacja czynników determinujących wykluczenie finansowe. W ślad za Komisją Europejską, w opracowaniu przyjęto szeroką definicję wykluczenia finansowego. Ponadto skupiono się przede wszystkim na obszarze płatniczym, emerytalnym, zatrudnieniu oraz poziomie dochodów. Badaniem zostali objęci mieszkańcy województwa podkarpackiego, których miejsca zamieszkania zlokalizowane są w powiatach o najniższym wskaźniku przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w relacji do średniej krajowej oraz celem dokonania analizy porównawczej, mieszkańcy największego miasta wojewódzkiego – Rzeszowa. Delimitacja powiatów została dokonana w oparciu o dane zamieszczone w Banku Danych Lokalnych GUS dla 2020 roku. Finalnie do badania wybrano powiaty, w których przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej jest niższe niż 80%. Są to kolejno następujące powiaty: brzozowski, kolbuszowski, łańcucki, lubaczowski, krośnieński, niżański, przemyski, przeworski, ropczycko-śędziszowski, strzyżowski. Przyjęta wartość graniczna wynagrodzenia pozwoliła objąć badaniem osoby najbardziej narażone na wykluczenie finansowe. Ponadto, w celu wyciągnięcia wniosków analogiczne badanie przeprowadzono wśród mieszkańców największego miasta wojewódzkiego – Rzeszowa. Badania przeprowadzono w okresie 8–23 grudnia 2021 r. W badaniu wzięło udział 731 osób w wieku od 18 lat. 62,8% badanych stanowiły kobiety, zaś 37,2% mężczyźni. Ponadto 36,1% stanowiły osoby zamieszkujące miasto Rzeszów, zaś 63,88% osoby zamieszkujące pozostałe powiaty wybrane do badania.

METODY BADAWCZE

Badanie zostało przeprowadzone przy wykorzystaniu metody sondażu diagnostycznego. Wyniki badania poddano analizie statystycznej celem obserwacji zależności pomiędzy występującymi cechami, takim jak: wiek, płeć, wykształcenie etc. oraz analizie porównawczej poszczególnych powiatów. Ponadto wykorzystana została metoda analizy literatury, w tym dotychczasowych badań o podobnej tematyce z okresu przed pandemią.

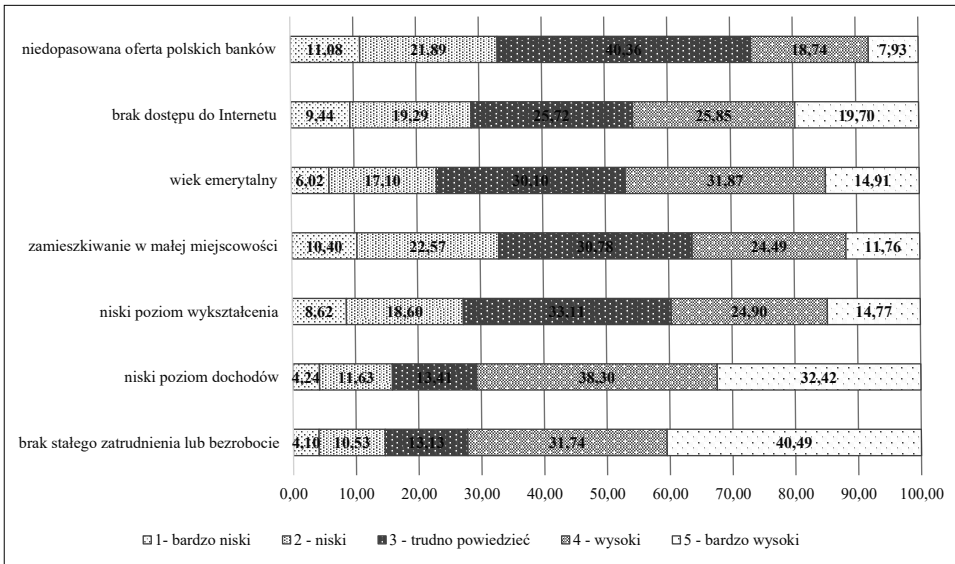
Pytania zawarte w formularzu miały charakter ilościowy i jakościowy. Część pytań miała charakter otwarty. Miało to na celu dokładniejsze zbadanie procesów zachodzących w wyniku pandemii. Badania realizowano metodą CAWI – Computer-Assisted Web Interview. Została ona wybrana ze względu na ograniczone możliwości bezpośredniego kontaktu z ankietowanymi, spowodowane obecnym kryzysem pandemicznym. CAWI jest formą pomiarów ilościowych, w której wy-

korzystywane są kwestionariusze ankietowe udostępniane w Internecie. Metoda umożliwia uczestnictwo dużej grupy ankietowanych, przy równoczesnym zapewnieniu ich anonimowości.

WYNIKI BADAŃ

W pierwszej kolejności dokonano analizy determinant wykluczenia finansowego. Ankietowani odpowiadali na pytanie: „Jaki wpływ na występowanie zjawiska wykluczenia finansowego mają poniższe determinanty?” Łączna wartość odpowiedzi „wysoki” oraz „bardzo wysoki” wykazała, że zdaniem ankietowanych głównymi przyczynami wykluczenia finansowego są: brak stałego zatrudnienia lub bezrobocie (72%) oraz niski poziom dochodów (71%). Nieco niżej ocenili oni wiek emerytalny (47%) oraz brak dostępu do Internetu (46%).

Rys. 2. Determinanty wykluczenia finansowego

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Wybrane do badania powiaty, w których przeciętne miesięczne wynagrodzenie brutto w relacji do średniej krajowej jest niższe niż 80% (tj. powiat brzozowski, kolbuszowski, łańcucki, lubaczowski, krośnieński, nizański, przemyski, przeworski, ropczycko-sędziszowski, strzyżowski) połączono w jedną zbiorczą grupę (powiaty <80%) oraz równolegle drugą grupę stanowili respondenci zamieszkujący miasto Rzeszów. Tak ustalony podział pozwolił na wyróżnienie dwóch podstawowych w badaniu grup. Normalność rozkładu średniej z próby została

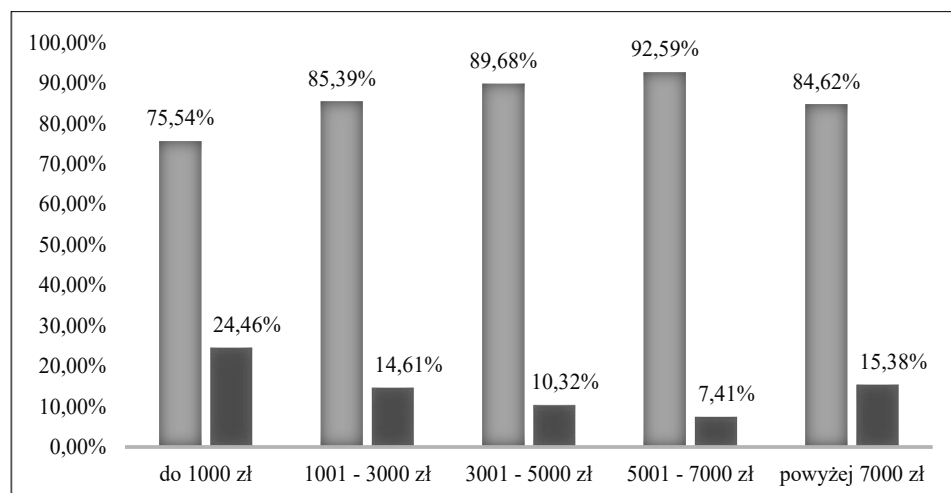
przetestowana z wykorzystaniem testu Jarque-Bera. W przypadku każdej zmiennej prawdopodobieństwo testowe (p) wynosiło co najmniej 0,13. Rozkład średniej z próby wygenerowano metodą Bootstrap. Przeprowadzony następnie test dwóch średnich w próbach niezależnych (uśredniono wartości dla poszczególnych odpowiedzi) wykazał, że mieszkańcy wybranych do badania powiatów zdecydowanie częściej, niż mieszkańcy Rzeszowa wskazywali, że brak stałego zatrudnienia lub bezrobocie oraz niski poziom dochodów są głównymi determinantami wykluczenia finansowego (por. tabela 2.).

Tabela 2. Główne determinanty wykluczenia finansowego w relacji do badanych powiatów

Wyszczególnienie	Brak stałego zatrudnienia lub bezrobocie	Niski poziom dochodów
Powiaty <80%	3,85057471	3,74022989
Rzeszów	4,03643725	3,93117409
p-wartość	0,03798714	0,03323913

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Ponadto zapytano respondentów o to, czy w związku z trwającą pandemią stali się wykluczeni finansowo. Rozkład odpowiedzi według wysokości zarobków respondentów, zbadany za pomocą testu wielu frakcji Fishera-Snedecora ujawnił, że najbardziej wykluczoną finansową grupą respondentów były osoby, wśród których przeciętny średni dochód netto w gospodarstwie domowym przypadający na 1 osobę wynosił mniej niż 1000 zł (24,46%) (rys. 3.).

Rys. 3. Osoby wykluczone finansowo w podziale na średni dochód netto przypadający na 1 osobę w gospodarstwie domowym

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

Równoległe wykonano test dwóch frakcji, analizując wykluczenie z podziałem na badane powiaty oraz miasto Rzeszów. Nie ujawnił on jednak związku między wykluczeniem finansowym a przynależnością do konkretnego powiatu. Przyglądając się jednak wynikom można stwierdzić, że mieszkańcy badanych powiatów częściej wskazywali, że czują się wykluczeni w wyniku kryzysu pandemicznego (16%) niż mieszkańcy Rzeszowa (14%).

W kolejnym kroku zapytano respondentów, które ze wskazanych zdarzeń miały miejsce w ich przypadku w wyniku kryzysu pandemicznego. Respondenci oceniali m.in. sytuacje: utraty pracy, konieczności zamknięcia działalności gospodarczej, obniżki wynagrodzenia własnego i pracowników w firmie, obawę o stabilność przychodów w kolejnych miesiącach, konieczność ograniczenia wydatków gospodarstwa domowego itp.

Tabela 3. zawiera zestawienie zdarzenia „Obawiam się o stabilność przychodów w kolejnych miesiącach” z cechami: przynależność do określonych powiatów, wiek oraz dochód. Pierwsza cecha weryfikowana była testem dwóch frakcji, zaś dwie pozostałe testem wielu frakcji Fishera-Snedecora. Testy ujawniły, że mieszkańcy wybranych do badania powiatów częściej obawiali się o stabilność przychodów w kolejnych miesiącach ($p=0,049$), aniżeli mieszkańcy Rzeszowa. Równocześnie obawę tę determinował również wiek badanych. Najwyższy odsetek występował w grupach wiekowych: 46–55 lat, 56–65 lat oraz powyżej 65 lat.

Ponadto dane dotyczące przeciętnego średniego dochodu netto w gospodarstwie domowym przypadającego na 1 osobę wyraźnie wskazały, że osoby, u których wynosi on mniej niż 1000 zł najbardziej obawiały się o ich stabilność (57,45%).

Tabela 3. Obawa o stabilność przychodów w relacji z cechami metryczki

Wyszczególnienie	Obawiam się o stabilność przychodów w kolejnych miesiącach
<i>I</i>	<i>2</i>
powiaty <80%	45,61%
Rzeszów	36,36%
<i>p</i>-wartość	0,049246196
18–25 lat	37,93%
26–35 lat	39,58%
36–45 lat	45,05%
46–55 lat	55,74%
56–65 lat	65,22%
powyżej 65 lat	54,55%

1	2
p-wartość	0,026866131
do 1000 zł	57,45%
1001–3000 zł	46,62%
3001–5000 zł	27,56%
5001–7000 zł	34,78%
powyżej 7000 zł	0,00%
p-wartość	0,000009012

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań.

Ostatni test miał na celu weryfikację, czy u osób, które zadeklarowały, że czują się wykluczone finansowo wystąpiły zdarzenia opisane w poprzednim akapicie.

Analizowana wcześniej obawa respondentów o stabilność przychodów w kolejnych miesiącach potwierdziła się również w korelacji z odczuciem wykluczenia finansowego. Osoby wykluczone finansowo zdecydowanie częściej obawiały się o stabilność własnych przychodów. Ponadto test dwóch frakcji wykazał, że są to różnice istotne statystycznie ($p=0,0000000154$).

Tabela 4. Wykluczenie finansowe a obawa o stabilność przychodów

Obawiam się o stabilność przychodów w kolejnych miesiącach	W wyniku pandemii stałem/stałam się wykluczony/a finansowo	
	Nie	Tak
nie	62,24%	29,21%
tak	37,76%	70,79%
p-wartość	0,0000000154	

Źródło: opracowanie własne na podstawie badań ankietowych.

PODSUMOWANIE

Wykluczenie finansowe niesie szereg ujemnych konsekwencji. Osoby wykluczone finansowo, a więc takie, które doświadczają problemów w dostępie do usług i produktów finansowych, nie mogą aktywnie uczestniczyć w życiu społecznym i ekonomicznym. Wśród podmiotów wrażliwych na wykluczenie finansowe znajdują się przede wszystkim osoby o niskich dochodach oraz bezrobotni.

Celem niniejszego opracowania była ocena wpływu kryzysu pandemicznego na poziom wykluczenia finansowego mieszkańców województwa podkarpackiego oraz identyfikacja czynników determinujących wykluczenie finansowe.

Pierwszy cel osiągnięto poprzez stworzenie listy czynników determinujących wykluczenie finansowe, wśród których należy wymienić przede wszystkim: brak stałego zatrudnienia lub bezrobocie, niski poziom dochodów, wiek emerytalny, brak dostępu do Internetu, itd.

Ponadto poddane analizie obszary występowania wykluczenia społecznego, powiązane z wyborem powiatów o najniższym wskaźniku przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w relacji do średniej krajowej (<80%) potwierdziły, że są to obszary, w których występuje największa obawa mieszkańców o stabilność zatrudnienia i niskie dochody.

Ponadto mieszkańcy tych powiatów zdecydowanie częściej obawiają się stabilność przychodów w kolejnych miesiącach. Podobną obawę wykazywali respondenci powyżej 46. roku życia oraz osoby, u których przeciętny średni dochód netto w gospodarstwie domowym przypadający na 1 osobę wynosił mniej niż 1000 zł.

Dodatkowo, pomimo braku związku statystycznego, mieszkańcy wybranych do badania powiatów częściej czują się wykluczeni finansowo. Dla porównania, mieszkańcy największego miasta wojewódzkiego – Rzeszowa – zdecydowanie rzadziej wykazywali obawy o stabilność przychodów oraz zdecydowanie rzadziej wskazywali na ryzyko związane z wykluczeniem finansowym.

W wyniku przeprowadzonych badań własnych można zauważyć, że pandemia przyczyniła się do pogłębienia poziomu wykluczenia finansowego wśród mieszkańców o najniższych dochodach, a więc zamieszkujących wsie i małe miasteczka. Najbliższe lata wymagają więc niezbędnych działań naprawczych.

Ponadto przeprowadzone badania pozwoliły na identyfikację obszarów funkcjonowania, które uległy pogorszeniu w wyniku kryzysu pandemicznego. Pozwoliło to na wskazanie możliwych działań naprawczych i prewencyjnych.

Zdaniem autorek, niezbędne są działania inkluzyjne skierowane do mieszkańców badanych powiatów, m.in. edukacja finansowa od najmłodszych lat (w tym dodatkowe warsztaty kierowane do uczniów szkół zlokalizowanych w tych powiatach), kształtowanie umiejętności finansowych wśród dorosłych poprzez różnego rodzaju szkolenia dodatkowe. Są to działania niezbędne, aby przeciwdziałać skutkom pandemii, które mogą w dalszym ciągu się pogłębiać.

BIBLIOGRAFIA

- Anderloni, L., Carluccio, E.M. (2007). Access to Bank Account and Payment Services. W: L. Anderloni, M.D. Braga, E. Carluccio (red.), *New Frontiers in Banking Services. Emerging Needs and Tailored Products for Untapped Markets* (s. 5–105). Berlin-Heidelberg: Springer-Verlag. DOI:10.1007/978-3-540-46498-3_2.
- Czechowska, I.D. (2014). Innowacje finansowe na przykładzie bankowych usług dla klientów 60+. *Studia Ekonomiczne*, 186(1), 48–58.

- Czerwiński, B. (2014). Wykluczenie finansowe starszych konsumentów na rynku usług finansowych. *Marketing i Rynek*, 11(CD), 336–347.
- European Commission. (2008). *Financial Services Provision and Prevention of Financial Exclusion*, Brussels.
- Gloukoviezoff, G. (2006). From Financial Exclusion to Overindebtedness: The Paradox of Difficulties for People on Low Income? W: L. Anderleoni, M.B. Braga, E. Carlucio (red.), *New Frontiers in Banking Services. Emerging Needs and Tailored Products for Untapped Markets* (s. 213–245). Berlin: Springer Verlag.
- Iwaszczuk, N., Jarzęcka, A. (2017). Porównanie wykluczenia cyfrowo-finansowego w Polsce i w Norwegii. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 51, 204–218. DOI: 10.15584/nsawg.2017.3.17.
- Kalinowski, S., Wyduba, W. (2020). Sytuacja ekonomiczno-społeczna ludności w czasie pandemii koronawirusa w Polsce. W: K. Hajder, M. Musiał-Karg, M. Górny (red.), *Konsekwencje pandemii COVID-19: Państwo i społeczeństwo* (s. 35–54). Poznań: UAM w Poznaniu.
- Kata, R., Walenia, A. (2015). Financial Exclusion of Farmers and Rural Entrepreneurs. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 2(36), 225–235. DOI: 10.17306/JARD.2015.24.
- Kata, R., Walenia, A., Pyrkosz, D.S. (2015). Wykluczenie finansowe ludności wiejskiej w Polsce. *Journal of Agribusiness and Rural Development*, 4(38), 705–715. DOI:10.17306/JARD.2015.74.
- Kotkowski, R., Dulnicz, M., Maciejewski, K. (2020). *Zwyczaj płacnicze w Polsce w 2020 r.*, Raport NBP. Warszawa: NBP.
- Koźliński, T. (2010). *Wykluczenie płacnicze w Polsce i innych krajach UE*. Raport NBP. Warszawa: NBP.
- Leyshon, A., Thrift, N. (1995). Geographies of Financial Exclusion: Financial Abandonment in Britain and the United States. *Transactions of the Institute of British Geographers. New Series*, 20(3), 312–341. DOI: 10.2307/622654.
- Maciejasz-Świątkiewicz, M. (2013). *Wykluczenie finansowe i narzędzia jego ograniczenia*. Studia i Monografie. Uniwersytet Opolski, 488, 313–327.
- Maison, D. (2010). *Analiza barier dotyczących korzystania z obrotu bezgotówkowego oraz wskazanie działań ograniczających te bariery*. Raport NBP, Warszawa: NBP.
- Maison, D. (2012). *Badanie postaw i zachowań finansowych Polaków powyżej 55 roku życia*. Raport NBP. Warszawa: NBP.
- Maison, D. (2013). *Postawy Polaków wobec obrotu bezgotówkowego*. Raport NBP. Warszawa: NBP.
- Martyniuk, M. (2015). Wykluczenie finansowe a podmioty mu przeciwdziałające na przykładzie Polski. *Studia Zarządzania i Finansów Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu*, 9, 55–71.
- Prosiński, J. (2018). Determinanty wykluczenia finansowego w Polsce. *Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu*, 532, 304–312. DOI:10.15611/pn.2018.532.29.
- Solarz, M. (2014). Determinanty oraz sposoby ograniczania wykluczenia finansowego osób bezrobotnych. *Optimum. Studia Ekonomiczne*, 4(70), 169–191. DOI: 10.15290/ose.2014.04.70.13.

- Sołtysiak, M. (2019). Empirical Analysis of the Perception of Financial Exclusion in Poland by Women. *Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy*, 60(4), 203–218. DOI: 10.15584/nsawg.2019.4.13.
- Stańczak-Strumiłło, K. (2020). Instytucjonalne wykluczenie emerytalne w wąskim ujęciu jako rodzaj wykluczenia finansowego w Polsce. *Polityki Europejskie, Finanse i Marketing*, 23(72), 168–179. DOI: 10.22630/PEFIM.2020.23.72.14.
- Swamy, V. (2014). Financial inclusion, gender dimension, and economic impact on poor households. *World Development*, 56, 1–15. DOI: 10.1016/j.worlddev.2013.10.019.
- Szafrańska, M. (2013). Determinanty poziomu wykluczenia finansowego mieszkańców małopolskiej wsi. *Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu*, 15(3), 323–327.
- Warchlewska, A. (2020). Wokół istoty wykluczenia finansowego. Ujęcie przeglądowe. *Finanse i Prawo Finansowe*, 1(25), 123–140. DOI: 10.18778/2391-6478.1.25.08.
- Ziomba, M., Świeszczak, K., Marcinkowska, M. (2014). Wykluczenie finansowe osób 50+ w kontekście dostępnej oferty bankowej. *Finanse*, 1(7), 145–170.

Streszczenie

Głównym celem prowadzonych badań była ocena wpływu kryzysu pandemicznego na poziom wykluczenia finansowego mieszkańców południowo-wschodniego regionu Polski oraz identyfikacja czynników determinujących wykluczenie finansowe. Szczegółowy zakres badań obejmuje obszar administracyjny województwa podkarpackiego.

Okres pandemiczny niekorzystnie wpłynął na wiele dziedzin życia społecznego i gospodarczego. Jednym z takich obszarów jest poziom wykluczenia finansowego, który w znaczący sposób dotknął osoby o niskich dochodach, często zamieszkujące wsie i małe miasteczka. Polska południowo-wschodnia, w tym województwo podkarpackie wciąż należy do słabszych gospodarczo regionów. Należy podkreślić, że województwo podkarpackie ma rolniczo-przemysłowy charakter. Odznacza się największym w skali kraju odsetkiem ludności zamieszkującej wsie (58,6%). Idąc tym tokiem rozumowania, badaniem objęto mieszkańców województwa podkarpackiego, których miejsca zamieszkania zlokalizowane są w powiatach o najniższym wskaźniku przeciętnego miesięcznego wynagrodzenia brutto w relacji do średniej krajowej oraz celem dokonania analizy porównawczej, mieszkańców największego miasta wojewódzkiego – Rzeszowa.

W badaniach zastosowano metodę sondażu diagnostycznego, a następnie odpowiedzi poddano analizie statystycznej celem obserwacji zależności pomiędzy występującymi cechami: wiek, płeć, wykształcenie etc. oraz analizie porównawczej poszczególnych powiatów. Ponadto wykorzystano metodę analizy literatury, w tym dotychczasowych badań o podobnej tematyce z okresu przed pandemią.

Na podstawie badań można stwierdzić, że osoby z wybranych do badania powiatów, zdecydowanie częściej łączą wykluczenie finansowe z brakiem zatrudnienia i niskimi zarobkami. Obawiają się o stabilność przychodów i uważają, że są wykluczone finansowo. Analogiczne zależności zaobserwowano w przypadku osób w wieku powyżej 46 lat oraz wśród osób, u których przeciętny średni dochód netto w gospodarstwie domowym przypadający na 1 osobę wynosi mniej niż 1000 zł.

Słowa kluczowe: wykluczenie finansowe, COVID-19, pandemia, województwo podkarpackie.

Impact of the COVID-19 pandemic on the level of financial exclusion of the inhabitants of the south-eastern region of Poland

Summary

The main goal of the research was to assess the impact of the pandemic crisis on the level of financial exclusion of the inhabitants of the south-eastern region of Poland and to identify the factors determining this financial exclusion. The detailed scope of the research covers the administrative area of the Podkarpackie Voivodeship.

The pandemic period adversely affected many areas of social and economic life. One such area is the level of financial exclusion, which has significantly affected people on low incomes, often living in villages and small towns. South-eastern Poland, including the Podkarpackie Voivodeship, is still one of the economically weaker regions. It should be emphasised that the Podkarpackie Voivodeship has an agricultural and industrial character. It has the largest percentage of people living in villages in the country (58.6%). Following this line of reasoning, the study covered the inhabitants of the Podkarpackie Voivodeship whose places of residence are located in counties with the lowest average monthly gross salary in relation to the national average, and for the purpose of a comparative analysis, inhabitants of the largest voivodeship city – Rzeszów.

The research used the diagnostic survey method, and the responses were statistically analysed to observe the relationship between the features: age, sex, education, etc. and a comparative analysis of individual counties. In addition, the method of literature analysis was used, including previous research on similar topics from the period before the pandemic.

Based on the research, it can be concluded that people from the counties selected for the study much more often combine financial exclusion with unemployment and low wages. They are concerned about the stability of their income and believe that they are financially excluded. Similar relationships were observed for people over 46 years of age and for people whose average monthly net income per person in the household is less than PLN 1,000.

Keywords: financial exclusion, COVID-19, pandemic, Podkarpackie Voivodeship.

JEL: D14, D18, E24, H56.